

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.53>**Валентина Дрозд,**

докт. юрид. наук, доцент,

начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства

Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ ЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 2012 РОКУ

Стаття присвячена питанням унормування інституту процесуальних витрат у кримінальному провадженні України. З метою розкриття зазначеної тематики здійснено аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України, окремих зарубіжних країн, а також приведені наукові позиції щодо розуміння поняття процесуальних витрат. Визначено, що в законодавстві колишніх пострадянських держав (Білорусії, Грузії, Молдови) передбачений ширший перелік процесуальних витрат. При цьому в КПК Білорусії закріплений диференційований порядок їх відшкодування, а в КПК Молдови даний інститут називається судовими витратами. Зроблено висновок про доцільність розширення та унормування в КПК України окремих процесуальних витрат. З'ясовано, що судові витрати розглядають у двох значеннях: 1) у широкому розумінні – як сукупність усіх затрат, понесених у зв'язку з протидією злочинності, розслідуванням суспільно небезпечних діянь та організації кримінального судочинства; 2) у вузькому розумінні – як витрати, пов'язані зі здійсненням кримінального судочинства на певному його етапі або залученням окремого суб'єкта. Визначено, що інститут процесуальних витрат має профілактично-виховне значення, адже кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен усвідомлювати той факт, що його невідворотно чекає не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язків щодо відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із веденням кримінального провадження. Зроблено висновок щодо необхідності розширити перелік процесуальних витрат, які потребують відшкодування, зокрема, до наявного натеper переліку процесуальних витрат слід додати: 1) витрати, пов'язані з відшкодуванням матеріальних витрат, понесених у результаті проведення слідчих (розшукових) дій потерпілим, свідком та іншими учасниками, залученими до кримінального провадження; 2) витрати, пов'язані із застосуванням заходів безпеки до учасників кримінального провадження та інших осіб, що сприяють попередженню і розкриттю кримінального правопорушення, а також їхніх близьких родичів; 3) витрати, пов'язані з виплатою одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) особи або заподіяння особи тілесного ушкодження чи іншої шкоди її здоров'ю у зв'язку з участю в кримінальному провадженні.

Ключові слова: відшкодування шкоди, збитки, компенсація, фінансові затрати, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях протидія злочинним проявам, розслідування кримінальних правопорушень та запобігання їм не можливе без понесення фінансових затрат із боку держави. Окрім того, внаслідок учинення кримінального правопорушення потерпілому завдаються збитки, а під час досудового розслідування залучаються й інші учасники провадження (спеціаліст, експерт, захисник, перекладач тощо), яким також у повному обсязі мають бути відшкодовані понесені фінансові витрати. На досягнення вказаного спрямоване таке завдання кримінального провадження, як притягнення винуватої особи до

кримінальної відповідальності. Адже у разі ухвалення судом обвинувального вироку, який має набути законної сили, на засудженого покладається тягар відшкодування процесуальних витрат. Разом із тим у цьому напрямі діяльності одним із важливих і пріоритетних завдань держави є мінімізація процесуальних витрат. Викладене свідчить про те, що натеper перед юридичною спільнотою та законодавцем стоїть завдання з розроблення і втілення в практичну площину відповідних механізмів, спрямованих на оптимізацію раціонального розподілу процесуальних витрат та їх повного відшкодування.

Метою статті є напрацювання шляхів удосконалення теоретичної моделі інституту процесуальних витрат у кримінальному провадженні та розроблення рекомендацій з їх оптимізації в правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для сучасної кримінальної процесуальної діяльності інститут процесуальних витрат має суттєве значення. Свідченням цього є той факт, що даному інституту в Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК) відведено окрему Главу 8 «Процесуальні витрати», яка складається з дев'яти статей (ст. 118-126). У чинному КПК, на відміну від попередніх кодексів, даний інститут іменується як процесуальні витрати, а не як було раніше – судові витрати (ст. 91 КПК 1960 року). На нашу думку, така назва є більш коректною, оскільки процесуальні витрати пов'язані не тільки із судовим провадженням, а й з проведенням досудового розслідування. Крім того, законодавцем дещо розширено перелік процесуальних витрат, зокрема, до них включено витрати на правову допомогу, що зумовлено гуманізацією кримінального процесуального законодавства України. Також позитивним є виключення з переліку вказівки «інші витрати», яке є оціночним поняттям у кримінальному процесі.

Отже, інститут процесуальних витрат, як і сам кримінальний процес, є динамічним, мінливим явищем. Залежно від різних чинників – соціальних, економічних, політичних – він постійно змінювався, адаптуючись до життєвих реалій конкретного періоду часу. І це є цілком закономірно, оскільки в умовах перебудови державного устрою, укріплення демократичних засад постійно зростає усвідомлення важливості та значущості питання щодо запровадження тих видів процесуальних витрат, що мають бути відшкодовані. Досягнення такого балансу має вкрай вагоме значення, адже, з одного боку, є невід'ємним економічним складником держави, а з іншого – втіленням практичної реалізації принципу процесуальної економії.

Нині ефективна протидія злочинності, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, а також запобігання їм не можливе без фінансових та інших витрат, пов'язаних з утриманням правоохоронних органів і суду, оснащенням їх сучасними технічними засобами, підготовкою та перепідготовкою кадрів тощо. Разом із тим деякі з матеріальних витрат покладаються на учасників кримінального про-

цесу. З приводу цього Ю. М. Дьомін цілком доречно зазначив, що в умовах сьогодення особливого значення набуває раціональне витрачання коштів, спрямованих на протидію злочинності. У зв'язку з цим постає досить важлива проблема судових витрат у кримінальному судочинстві як частини витрат держави, що можуть бути відшкодовані [1, с. 47].

Слід взяти до уваги і той факт, що інститут процесуальних витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на отримання безоплатної правової допомоги, звернення до суду та отримання захисту з боку держави. В іншому разі можна вести мову про законодавче обмеження доступу до правосуддя, що гарантовано пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте у нормах цієї статті безпосередньо не міститься положень стосовно того, чи буде виступати порушення права на справедливий судовий розгляд необхідність сплати судових витрат у разі звернення до суду. Європейський суд з прав людини виходить з того, що положення п. 1 ст. 6 КЗПЛ не означає беззастережного права на безкоштовне провадження. Вимога сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама по собі не може вважатися обмеженням права доступу до суду. При цьому Суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, включаючи спроможність заявника її сплатити та стадію, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками у визначенні того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні [2, с. 113]. У цьому ракурсі доцільно згадати Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи № R (81)7, в якій наголошено, що прийняття справи до провадження не повинно зумовлюватися сплатою державі якої-небудь грошової суми, розмір якої є нерозумним стосовно справи, яка розглядається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх треба по можливості скоротити або анулювати [3, с. 75].

Нині вдосконалення будь-якого кримінального процесуального інституту не можливе без урахування зарубіжного досвіду, з огляду на що доцільно дослідити законодавчі норми інших країн, зокрема пострадянських держав.

Так, у статтях 162, 163 КПК Республіки Білорусь встановлений перелік процесуальних витрат та порядок їх відшкодування особам, які залучені до сфери кримінального процесу [4]. Проаналізувавши КПК Білорусії, Н. А. Суховенко зазначила, що

суспільні відносини стосовно процесуальних витрат урегульовані лише двома юридичними нормами, які в межах кримінального процесуального законодавства структурно не відокремлені в окрему главу, а укладені в главі 18 «Процесуальні терміни, процесуальні витрати» розділу VI «Інші загальні положення» [5, с. 77-78]. Звернемо увагу, що в ст. 162 КПК Білорусії передбачено тринадцять видів процесуальних витрат, які підлягають відшкодуванню. При цьому порядок відшкодування таких витрат має певну диференціацію: наприклад, процесуальні витрати, передбачені пунктами 1-5 ч. 1 ст. 162 КПК Білорусії, виплачуються за постановою органу дізнання, особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді або за ухвалою суду.

З аналізу ст. 90 КПК Грузії доходим висновку, що в її положеннях також передбачено досить таки розширений перелік процесуальних витрат. Водночас, на відміну від КПК Білорусії, за КПК Грузії довідку про процесуальні витрати на стадії слідства складає та подає її судді, що розглядає справу по суті, прокурор. Окрім того, досить цікавим є досвід цієї країни щодо методики обчислення судових витрат, які безпосередньо встановлює Вища рада юстиції Грузії. Так, у разі неявки учасника процесу до суду без поважних причин головуючий своїм розпорядженням накладає на нього штраф у розмірі від 100 до 5000 ларі, що не звільняє такого учасника процесу від обов'язкової явки. Розмір штрафу повинен мати стримуючий характер, бути пропорційним заподіяній шкоді і відповідати фінансовому становищу особи [6].

Як бачимо, в КПК Білорусії та Грузії правовому регулюванню інституту процесуальних витрат присвячено лише дві статті, водночас, на відміну від положень КПК України, в них більш деталізований перелік витрат, що підлягають відшкодуванню.

Заслуговує на увагу позиція законодавця Республіки Молдова, який процесуальні відносини щодо судових витрат унормував у Главі II. Так, у ст. 227 КПК Молдови закріплено, що судовими витратами є понесені відповідно до закону витрати для забезпечення нормального здійснення кримінального судочинства [7]. Водночас, на наш погляд, законодавець не досить правильно називає перераховані в ч. 2 ст. 227 КПК Молдови витрати судовими, адже вони також спричиняються на стадії досудового слідства, тому більш доречно їх іменувати процесуальними.

У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що у законотворчій практиці

європейських країн спостерігається дві основні тенденції щодо інституту процесуальних витрат. Відповідно до першої концепції частина таких витрат сплачується авансом, а згідно з другою – витрати не сплачуються взагалі або сплачуються особою на підставі судового рішення, постановленого за результатами розгляду справи.

Вважаємо, що, відносячи ті чи інші витрати до процесуальних, варто виходити з правової сутності даного інституту, при цьому слід пам'ятати, що стягнення процесуальних витрат не є ані додатковим заходом покарання за вчинене кримінальне правопорушення, ані цивільно-правовим заходом, оскільки відбувається не за договором чи цивільно-правовим зобов'язанням.

Предмет правового регулювання інституту процесуальних витрат є доволі широким, оскільки охоплює не тільки сукупність правовідносини з розподілу витрат, які виникають під час кримінального провадження між органом, що його здійснює, і особою, яка вчинила злочин.

Виходячи з аналізу юридичної літератури, можна зазначити, що інститут процесуальних витрат має свою власну внутрішню організаційну структуру, що складається з правових норм, які умовно діляться на дві частини: 1) норми, що регламентують порядок відшкодування витрат за рахунок державного бюджету; 2) норми, що регламентують порядок відшкодування витрат безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим, засудженим та іншими особами, які несуть за законом матеріальну відповідальність за їхні дії.

Разом із тим не можна цілком погодитися з думкою О. Ю. Кузнецова у тому, що судові витрати являють собою всі матеріальні витрати держави (прямі та опосередковані), спрямовані на протидію злочинності в країні, включаючи витрати на утримання судової влади та правоохоронних органів, а також фінансування їхньої діяльності. Процесуальні ж витрати, як вважає вчений, це витрати виключно на організацію кримінального судочинства [8, с. 45]. На нашу думку, не доцільно отожднювати ці два поняття, оскільки судові витрати – це суми, що підлягають обчисленню та відшкодуванню лише на судових стадіях. У свою чергу, процесуальні витрати – це витрати у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження в цілому, включаючи досудове розслідування і судове провадження.

Більш сучасні процесуалісти, наприклад Л. М. Лобойко, процесуальні витрати визнають як усі витрати, що були зроблені у зв'язку з кримінальним провадженням

[9], але і з таким баченням також не можемо погодитися в повному обсязі, адже це тільки ті витрати, компенсація яких передбачена законодавством. Тобто межі та порядок відшкодування процесуальних витрат безпосередньо має бути встановлений у відповідних нормах кримінального процесуального законодавства України.

Дещо ширше поняття процесуальних витрат надав В. В. Назаров, під якими правник розуміє передбачені кримінальним процесуальним законодавством витрати, пов'язані зі здійсненням кримінального провадження, відшкодування яких покладається на певних учасників кримінального провадження або ж в окремих випадках компенсується за рахунок Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [10, с. 133]. Таким чином, можна говорити про судові витрати у двох значеннях, а саме: 1) у широкому розумінні – як про сукупність всіх затрат, понесених у зв'язку з протидією злочинності, розслідуванням суспільно небезпечних діянь та організацією кримінального судочинства; 2) у вузькому розумінні – як витрати, пов'язані зі здійсненням кримінального судочинства на певному його етапі або залученням окремого суб'єкта (наприклад, експерта, захисника, перекладача тощо).

Слід зазначити, що В. М. Демидов, який окремо досліджував матеріальні затрати на здійснення кримінального судочинства, стверджує, що судові витрати становлять певну частку матеріальних затрат, яких зазнають правоохоронні органи і суд у процесі своєї діяльності. Правове регулювання усіх інших витрат суспільства на кримінальне судочинство здійснюється за допомогою норм інших галузей права, зокрема трудового (регулювання умов праці робітників правоохоронних органів і суду); фінансового (виділення коштів на утримання правоохоронних органів) та інших [11, с. 2].

Як видається, норми інституту процесуальних витрат у кримінальному провадженні децю схожі з нормами аналогічних інститутів цивільно-процесуального права і процесу, господарського процесу та ін. Водночас між ними існують певні відмінності, зокрема, з огляду на те, що кримінальна процесуальна діяльність більшою мірою заснована на публічному початку. Крім того, інститут процесуальних витрат тісно взаємопов'язаний з іншими інститутами кримінального судочинства, оскільки все кримінальне процесуальне законодавство спрямовано на суворе і неухильне дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, які залучаються до його сфери.

З урахуванням викладеного вище також можна зазначити, що інститут процесуальних витрат має профілактично-виховне значення, адже кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен усвідомлювати той факт, що його невідворотно чекає не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язків щодо відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із веденням кримінального провадження.

Висновки

Сучасний стан правового регулювання інституту процесуальних витрат свідчить, що положення, які визначають їх перелік, порядок обчислення, відшкодування та стягнення, зосереджені в КПК України 2012 р., низці Інструкцій та Постанов Кабінету Міністрів України, що зумовлює необхідність їх подальшого опрацювання з метою ефективною реалізації їх положень у практичній площині.

Нині правове регулювання інституту процесуальних витрат отримало свого розширення і гуманізацію, адже до їх переліку додано раніше скасовані витрати на правову допомогу. При цьому вважаємо, що практично всі види процесуальних витрат вимагають своєї додаткової регламентації як у кримінальному процесуальному законодавстві, так і в різних відомчих актах, інструкціях. На наш погляд, доцільно розширити перелік процесуальних витрат, які потребують відшкодування, зокрема, до наявного натеper переліку процесуальних витрат слід додати: 1) витрати, пов'язані з відшкодуванням матеріальних витрат, понесених у результаті проведення слідчих (розшукових) дій потерпілим, свідком та іншими учасниками, залученими до кримінального провадження; 2) витрати, пов'язані із застосуванням заходів безпеки до учасників кримінального провадження та інших осіб, що сприяють попередженню і розкриттю кримінального правопорушення, а також їхніх близьких родичів; 3) витрати, пов'язані з виплатою одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) особи або заподіяння особі тілесного ушкодження чи іншої шкоди його здоров'ю у зв'язку з участю в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Дьомін Ю. М. Процесуальні витрати за новим КПК України. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 3. С. 47-51.
2. Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідах). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юридичний, 2008. 708 с.

3. Богля С. С. Судові витрати у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 235 с.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-З. *Кодексы Республики Беларусь*. URL: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyu-kodeks> (дата звернення: 04.04.2020).

5. Суховенко Н. А. Процессуальные издержки как институт уголовно-процессуального права. *Вестник БДУ*. 2013. Сер. 3. № 3. С. 77-81.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии : Закон Грузии от 09.10.2009 г. № 1772-Пс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/45/ru/pdf>. (дата звернення: 04.04.2020).

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122. URL : www.legislationline.org/downloadaction/downloadid4272fileMoldova_CPC_am2012_ru.pdf. (дата звернення: 04.04.2020).

8. Кузнецов О. Ю. Процессуальные издержки, вызванные реализацией принципа языка уголовного судопроизводства, и порядок их возмещения. *Современной право*. 2005. № 9. С. 45.

9. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

10. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навчальний посібник. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2013. 488 с.

11. Демидов В. Н. Уголовный процесс и материальные затраты. Москва : Изд-во «СПАРК», 1995. 98 с.

The article is devoted to questions of normalization of the institute of procedural expenses in criminal proceedings of Ukraine. In order to disclose this topic, an analysis of the current criminal procedural legislation of Ukraine, some foreign countries, as well as the scientific position regarding the understanding of the concept of procedural costs, was carried out. It is determined that the legislation of the former post-Soviet states (Belarus, Georgia, Moldova) provides for a more extensive list of procedural costs. Moreover, in the CPC of Belarus a differentiated order of their compensation is fixed, and in the CPC of Moldova this institute is called legal costs. It is concluded that it is expedient to extend and normalize certain procedural costs in the CPC of Ukraine. Court costs have been found to have two meanings: 1) in the broad sense, as the totality of all costs incurred in combating crime, investigating socially dangerous activities and organizing criminal proceedings; 2) in the narrow sense, as the costs associated with the execution of criminal proceedings at a certain stage or the involvement of an individual entity. It is determined that the institute of procedural costs has a preventive and educational value, because everyone who has committed a criminal offense should be aware of the fact that he is inevitably faced not only with criminal penalties, but also with respect to the obligations to recover procedural costs related to the conduct criminal proceedings. It was concluded that the need to expand the list of procedural costs that require compensation, in particular, to the existing list of procedural costs should be added: 1) costs associated with compensation for material losses incurred as a result of investigative actions of victims, witnesses and other participants involved in criminal proceedings; 2) costs associated with the application of security measures to participants in criminal proceedings and other persons contributing to the prevention and disclosure of a criminal offense, as well as their close relatives; 3) expenses related to payment of lump sum financial assistance in case of death of a person or in case of personal injury or other harm to his/her health in connection with participation in criminal proceedings.

Key words: compensation, damages, compensation, financial costs, law enforcement.

